

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

I. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Köszöntő

2007. június 18.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Feliratkozás a Mediterrán és Balkán Fórumra

Amennyiben Ön szeretne feliratkozni hírlevelünkre a vatoma@gamma.ttk.pte.hu e-mail címen megadhatja annak a postafióknak a címét, ahová a hírlevelet kapni szeretné

Tartalom:

Köszöntő.....	1
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-18).....	2
Tényezők és folyamatok Horvátország jelenlegi etnikai térszerkezetének alakulásában.....	8
A Balkán nyomában.....	16
Hírek.....	20
Képzésajánló.....	21
Konferenciák.....	22
Filmajánló.....	23

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/501-531

Fax: 72/501-531

Web: <http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Pap Norbert (elnök)

Dr. Hajdú Zoltán

Dr. N. Rózsa Erzsébet

Dr. Hóvári János

Dr. Gábli Cecília

Reményi Péter

Lapszerkesztő:

Vati Tamás

Felelős kiadó:

Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok
Központja

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-1918)

Nagy Norbert¹

Magyarország 1989 után megváltozott világpolitikai helyzetben találta magát, így fontos volt újraértelmezni az ország helyét és szerepét Európán belül is. Ezen útkeresés egyik fontos része volt azon tény újrafelismerése, miszerint a Balkán a magyarság számára meghatározó jelentőséggel bír. Ennek politikai, gazdasági, kulturális, történelmi, biztonságpolitikai okai egyaránt vannak. Egyre világosabban látszik az is, hogy a térségben nem csak katonailag, hanem kulturálisan, tudományos kutatásokkal is képviseltetnünk kell magunkat. Sajnos az előző rendszer – politikai okokból – nem kedvezett az ez irányú kutatások komolyabb fejlődésének. A rendszerváltás óta azonban nem csak Budapesten, hanem vidéken is (Pécs, Szeged) egyre „épülnek” azok a központok, amelyek a térség kutatását feladatuknak és hivatásuknak tekintik. Az eleink által lerakott alapok szilárdak és elég szélesek ahhoz, hogy ezekre építve a magyar tudományos élet nemzetközi szinten is meghatározó eredményeket tudjon elérni.

A Balkán kutatásának kapcsán természetesen nem feledkezhetünk meg a törökségről sem, hiszen hosszú évszázadokig ellenőrzésük alatt tartották a térséget, befolyásolva az itt élő népek jellemét, gondolkodásmódját. Magyarország történetében is meghatározó jelentőséggel bírt a hódoltság kora, aminek örökségét – pozitív és negatív értelemben – máig kihatóan érezzük. Az egykor hódító hatalom a 18. századtól ellenségből egyre inkább baráti, rokon néppé változott, ehhez pedig jelentősen hozzájárult, hogy a magyar Habsburg-ellenes mozgalmak vezetői (Thököly, Rákóczi, Kossuth) a vereségek után a megtorlások elől menekülve Törökországban találtak menedéket. A magyar társadalmon belül a 19. századra általánossá vált az a kép, miszerint a török segítő és baráti nép, ráadásul rokonságban áll a magyarsággal.

A törökországi magyar emlékek – Mátyás Corvinák, hódoltság korabeli források, a Thököly és Rákóczi emigráció emlékei – fontosságára az 1860-as évektől ébredt rá a magyar tudományos élet. A kutatások a dualizmus korában egyre több és értékesebb eredményt mutattak fel. Ebből a szempontból, illetve a kapcsolatok alakulásának szempontjából nagy jelentőséggel bírt a Rákóczi hamvak hazaszállítása 1906-ban.

A 20. század elejére „érett meg” a magyar tudományos élet arra, hogy külföldön magyar tudományos intézet létrehozásának gondolatával foglalkozzon. Egyre inkább látható volt, hogy a magyar múlt emlékeinek hatékony kutatása már nem lehetséges egyéni úton. A kutatóintézetek fontosságára először Fraknói Vilmos ébredt rá és e célból 1895-ben, Rómában saját pénzen villát építtetett. A konstantinápolyi intézetalapítás fő szorgalmazója gr. Klebelsberg Kunó és Thallóczy Lajos volt. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet (KMTI) létrehozásánál azonban többről volt szó, mint egy „egyszerű” tudományos intézet „felépítéséről”. Az alapításhoz mindenképpen szükséges volt a komoly intézményi és oktatási háttér, valamint a kiforrott kultúrpolitika is. E politika kibontakozását az I. világháború kirobbanása és annak tragikus vége lehetetlenné tette, különösen a magyar Balkán - és Keletkutatásra vonatkozóan.

¹ Történész, PTE Bölcsészettudományi Kar.

Mégis a KMTI alapítása e folyamat kezdeti lépésének tekinthető. Sajnos a folytatás – az említett okok miatt – elmaradt, bár maga Klebelsberg Kunó az 1920-as évektől az új magyar kultúrpolitika jegyében több magyar intézetet is létrehozott.² Azonban a trianoni Magyarország már nem rendelkezett azokkal a potenciálokkal és lehetőségekkel, amelyekkel a királyi Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül.

A KMTI közel másfél évig működött. Sajnos rövid fennállása nem tette lehetővé a kitűzött tudományos célok maradéktalan teljesítését, mégis érdemes és tanulságos betekinteni e kis magyar tudóstársaság mindennapjaiba, hogyan és miként éltek a világháború közepén, oly távol hazánktól.

A KMTI alapításának előzményei

A konstantinápolyi intézetalapítás gondolatát először a már említett Thallóczy Lajos és Klebelsberg Kunó tette magáévá. Thallóczy már a Rákóczi hamvak hazaszállításakor felvetette egy magyar intézet létrehozásának lehetőségét. Ezt megosztotta Klebelsberggel, aki 1909-ben Thallóczyhoz írt levelében így vázolta fel elképzeléseit: *„Nézetem szerint szükség lenne: ... az ottani klimatikus viszonyoknak megfelelő épületre, melynek már külsőleg is el kell árulnia, hogy „magyar ház”, kezdi gondolatmenetét, majd vázlatosan leírja annak működési feltételeit. Mindenesre ekkor még nem adottak a feltételek a terv megvalósításához.*

„Méltósággal szemben feleslegesnek tartom bővebben fejtegetni, hogy szép tervünkről egyelőre mindenki előtt hallgatnunk kell”, zárja gondolatmenetét Klebelsberg.

A konstantinápolyi intézetalapítás ügyén sokat lendített Karácson Imre, illetve isztambuli kutatásai. Karácson ugyanis 1907-től 1911-ig, haláláig kutatta a konstantinápolyi levéltárak magyar vonatkozású iratait.³ Emellett sokat tett a török-magyar baráti kapcsolatok elmélyítése érdekében is. A Török Történelmi Társulat – hosszú ideig, mint az egyedüli külföldit – tagjai közé választotta. Hogy mennyire tekinthető Karácson munkássága a KMTI részéről alapvető fontosságúnak, azt a legjobban egy 1917-es, az intézeti évet lezáró jelentésben olvashatjuk. Ebben Heckler Antal külön oldalt szentel Karácsonnak és kijelenti, *„... bizonyosságát adjuk, hogy intézetünk Karácson Imre szellemi örökébe lépett...”* (M.O.L. K828)

Bár Karácson értékes munkát végzett, halála is rávilágított arra a tényre, hogy az egyéni kutatások hosszú távon komoly korlátokkal bírnak. Ezt többek között Klebelsberg is megállapította egy későbbi beszédében *„... halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük akciónkat.”*⁴ Karácson halála után a konstantinápolyi kutatásokat Mosony Lipót folytatta.

² 1920: Bécsi Intézet, 1923: Római Magyar Történelmi Intézet, illetve az un. Collegium Hungaricumok: 1924, Bécs, Berlin; 1928, Róma

³ Kutatás közben egy rozsdás szög sebesítette meg 1910-ben, vérmérgezés okozta halálát.

⁴ Klebelsberg Kunó: Beszédei, cikkei és törvénytervezetei, 1916-1926. 10. p.

A KMTI működése

A KMTI Igazgató Tanácsa 1916. november 21-én tartotta alakuló ülését. Ezen aktussal vette kezdetét a konstantinápolyi magyar tudományos intézet története. Az ülésen elfogadták a szervezeti szabályzatot, ami Jankovich Béla minisztersége idején (1913-1917) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 9746/1916. számú rendeletével lépett életbe.⁵

Az Intézet feladatát a szervezeti szabályzat 1.§-sa fogalmazta meg a legátfogóbban: *„Az intézet célja: 1.§. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet állami intézmény, a melynek az a célja, hogy az egyetemes történelemmel, főleg a bizánci-magyar érintkezések kutatásával, a classica és keresztény archeológiával, Bizancz és az Iszlám művészetének történetével, végül a keleti, első sorban török-magyar összehasonlító nyelvészettel foglalkozó szaktudósoknak kutatásaik helyszíni folytatására módot adjon, ezzel az említett tudományszakok hathatósabb fejlesztését intézményesen biztosítsa s egyszersmind a hazai tudományosságnak a török szellemi élettől való kapcsolatát erősítse”* (Századok, 1917).

A szervezeti szabályzat részletesen leírja a KMTI-t irányító szervek és személyek feladatait, jogait. Eszerint az Intézet a VKM irányítása alatt áll, legfőbb irányító szerve az Igazgató Tanács, melynek tagjai lehetnek hivatalból kijelöltek:

„a vallás-és közoktatásügyi minisztérium művészeti, egyetemi és műszaki osztályainak főnökei”;

b, „a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója” (Századok, 1917), vagy a miniszter által kijelölt 6 fő 5-5 évre azon tudományágak képviselőiből, amelyeket az intézetben művelnek.

Az igazgató tanács elnöke és a KMTI fővédnöke József Ferenc főherceg, az igazgató tanács ügyvezető alelnöke gr. Klebelsberg Kunó volt. Az Igazgató Tanács tagjai (hivatalból kijelölve): gr. Bánffy Miklós, Csánki Dezső minisztertanácsos, országos főlevéltárnok, Darkó Jenő, Goldzieher Ignác, Gombocz Zoltán és Nagy Virgil egyetemi tanárok. Az igazgató tanács előadója báró ifj. Wlassics Gyula, a KMTI igazgatója Heckler Antal, titkára pedig Oroszlán Zoltán (ösztöndíjas) lett.

1916. novemberében-decemberében határozták meg az ösztöndíjasok névsorát, akik a következők voltak: Dr. Fehér Géza (gimnáziumi tanár, bizantológus), Kós Károly (műépítész), Dr. Ralbovszky Péter (premontrei tanár, bizantológus, újjörög nyelvész), Oroszlán Zoltán (a Nemzeti Múzeum régiségügyi gyakornoka, klasszika archeológus) és Luttor Ferenc (keresztény archeológus). Emellett jelentkezett még, de felvételt nem nyert Scherer Ferenc (okleveles középiskolai tanár, bizantológus) és Dr. Pastinszky János (polgári iskolai tanár, okleveles iskolai tanár, török nyelvész). Az említetteket 1917. január 1-től vették az intézet tagjai közé, az ösztöndíj időtartama egy évre szült.⁶ Fehér Géza csak 1918. áprilisától nyert tényleges felvételt, mivel katonai szolgálat alóli felmentését ekkorra sikerült elintéznie. Az 1917. július 26-án meghalt Ralbovszky Péter helyére Zsinka Ferenc, a Nemzeti Múzeum segédőre került.

⁵ A KMTI fennállása alatti kultuszminiszterek Jankovich Béla után: Apponyi Albert (1917-18), Zichy János (1918. május -október)

⁶ Az 1918/19-es (meg nem valósult) intézeti évre jelentkezett, de munkájukat elkezdni nem tudó személyek: Moravcsik Gyula, Alföldy András, Fekete Lajos, Miskolczy Gyula

Alapvető problémát jelentett, hogy az ösztöndíjasok között nem volt sem török-magyar nyelvész, sem a török-magyar kapcsolatokat kutató történész. Ezt Hekler minél előbb orvosolni kívánta, és Zsinka Ferenc valamint Fehér Géza személye némileg enyhíteni is tudta ezt a problémát.

Az intézeti munkát 1917. februárjától kezdhették meg a tagok a bérleti problémák rendeződése után. Állandó épületet nem kapott a KMTI, bár próbálkozások, elképzelések voltak, ezek mégsem valósultak meg. (A Magyar Iparművészet 1917-es számában közöltek rajzokat Szirontai Lhotka tervei alapján.) Az első bérlet a Perai negyedben, a Rue Bayram 23. sz. alatti ház volt, innen 1918. szeptemberében költözött az intézet a Rue Agha Hamam 2. sz. alatti épületbe.

Az intézet hatékony működése érdekében Hekler Antal házirendet bocsátott ki, amely – mint egy kollégiumban – szabályozta a hétköznapi életet és a kutatói munkát. A tudományos munka alapját a minden kedden és pénteken tartott megbeszélések, folyóirat olvasások és a havi rendszerességgel megrendezett nyilvános előadások jelentették (ezeken török, német, osztrák tudósok előadásai is elhangzottak). Az említettek mellett tanulmányi kirándulások (Konstantinápoly és környéke) is szerves részét képezték az intézeti munkásságnak.

A tudományos munka szempontjából fontos kérdés volt a könyvtár megszervezése is.⁷ A háborús viszonyok miatt mindez lassan és nehézkesen valósult meg, és csak az 1918-as év nyarára érte el azt a szintet, amely ki tudta szolgálni a felmerülő igényeket (1918 szeptemberére 946 mű 1062 kötetben, 209 diapozitív és 208 db. fénykép állt rendelkezésre). Lényeges volt a török és más külföldi tudományos intézetekkel, személyekkel való kapcsolat kiépítése. Ezen a téren a KMTI szép eredményeket tudott felmutatni.⁸ Sikerült megnyerni Edem Bey (Császári Ottomán Múzeum igazgatója) rokonszenvét, aki komoly segítséget tudott nyújtani nem csak a kutatómunkához, hanem a KMTI helyi elismertetéséhez is.

A nagyközönségnek az intézetet 1917. május 5-én egy nyilvános előadássorozat keretén belül mutatták be. Az előadássorozat jól sikerült, így Hekler Antal jogosan írta félévzáró jelentésében: „... *intézetünk rövid néhány havi működése alatt a nemzetközi tudományos élet elismert és méltányolt tényezőjévé tudott lenni.*” (M.O.L. K828)

A világháború nehézségei komoly akadályokat gördítettek az intézet fenntartása, működtetése elé. Az egyik legkomolyabb problémát az élelmezési nehézségek okozták. A helyi drága és rossz minőségű áruk vásárlása helyett Budapestről, vonaton szállították az alapvető élelmiszereket (liszt, zsír, cukor, só). A költségvetés szűkössége miatt e szállítmányok nélkül aligha lehetett volna fenntartani a KMTI-t. A tudományos kutatások az említett nehézségek ellenére tovább folytak. Hekler Antal a következőképpen foglalta össze a maga és az intézet feladatát: „*Az intézet szellemi munkájának irányításában fő törekvésem az volt, hogy intézetünk, befelé, tagjainak részére a tudományos kutatás iskolája, kifelé pedig a nemzetközi tudományos élet ösztönző és irányító tényezője lehessen... Az intézet jövőbeni eredményes működésének feltétele, hogy ne habozó, kísérletező kezdők, hanem irányt vett, önálló kutatásra teljesen felszerelt fiatal tudósok kerüljenek be. Az intézetet előkészítő iskolává nem alacsonyíthatjuk le...*” (M.O.L. K828)

⁷ A könyvek jó részét egy bizonyos H. J. Hiersemann, lipcsei könyvkereskedőtől szereztek be.

⁸ A KMTI az Athéni Osztrák Archeológiai Intézettel és a Konstantinápolyi Német Archeológiai Intézettel lépett kapcsolatba. Ekkorra már megszűnt az itt működő orosz intézet.

A KMTI saját kiadványokat is megjelentetett magyar és német nyelven, összesen 6 füzetben „A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Kiadványai” címmel.

Bár a török tudományos körökkel sikerült a jó kapcsolat kialakítása,⁹ mégis a hivatalos szervekkel nem volt mindig szívélyes a kapcsolat. Ezt egy 1918. áprilisában kelt bizalmas levél is bizonyítja, melyben Hekler arra kérte Klebelsberget, illetve az állami magyar szerveket, hogy érék el az intézet hivatalos török elismertetését. Mindeközben a háborús nehézségek egyre nehezebbé tették az intézet fenntartását, a világháborús összeomlás pedig végül a KMTI megszűnéséhez vezetett. Az igazgató, az ösztöndíjasok és a személyzet 1918. októberétől 1918. novemberéig elhagyta Isztambult, ahol egyedül Oroszlán Zoltán maradt. Ő, miután biztonságba helyezte a könyvtár anyagát és az intézet egyéb berendezéseit, 1919. januárban utazott Budapestre.

Ezzel a KMTI működése befejeződött, bár 1926-ban történt még egy hivatalos eljárás. Oroszlán Zoltán a VKM megbízásából Konstantinápolyba utazott, ahol az általa megőrzésre hagyott könyvtári és levéltári anyagokat a pápai nunciátúrától a Német Archeológiai Intézetbe szállította további megőrzésre.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a KMTI rövid másfél éves fennállása alatt a kitűzött feladatait nem tudta maradéktalanul teljesíteni. Ennek oka azonban nem a rossz működésben, hanem főleg a külső körülményekben keresendő. Mégis az elért eredmények igazolták azt a politikát, melynek révén Klebelsberg Kunó az 1920-as évektől az új kultúrpolitika jegyében sorra alakította a külföldi magyar történeti intézeteket. Ebben nyilvánvalóan nagy segítségére voltak a KMTI irányításában szerzett tapasztalatai is, ugyanakkor sajnos a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet feltámasztására már nem maradt elég erő.

Ma, a 21. század elején Törökország és a Balkán komoly kihívásokat hordoz nem csak Magyarország, hanem egész Európa számára (Koszovó kérdése, Bosznia-Hercegovina helyzete, az Európai Unió balkáni bővítései, Törökország uniós csatlakozásának kérdése, stb.). Fontos lenne, hogy ne csak katonailag képviseltessük magunkat ebben a régióban, hanem kulturálisan is erősítsük jelenlétünket. Isztambul múltjával, jelenével és jövőjével mindenképpen rendelkezik azokkal a potenciálokkal, amelyek ma is aktuálissá tehetik itt egy magas színvonalú magyar tudományos intézet létrehozását.

Irodalom:

ARBANÁSZ I – CSORBA GY. (2005): Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia, In: DOBROVITS M. (szerk.): Lilium Aurum, Dunaszerdahely, pp. 7-46.

FODOR P. (1989): Karácson Imre. Keletkutatás, pp. 109-114

HAJDÚ Z. (2003): Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. Balkán Füzetek, No.1., Pécs, 71 p.

JÓZSEF F. főherceg (1916): Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató tanácsának alakuló ülésén. Századok, 97 p.

KARÁCSON I. (1910): Történetírás felújítása Törökországban. Századok, 513 p.

⁹ Felkérés érkezett a KMTI-hez egy anatóliai expedícióban való részvételre, emellett a háború után a törökök lehetőséget adtak volna régészeti ásatásokra is.

- KLEBELSBERG K. (1927): Beszédei, cikkei és törvénytervezetei 1916-1926. Athaeneum, Bp.
- LINDNER E. (1917): Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet. Magyar Iparművészet, pp. 4-6.
- MOSONY L. (1989): Magyar történetkutatás Konstantinápolyban. Századok, 1915, 566 p.
- SAS P.: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, Adalékok a 16-20. századi magyar művelődés történetéhez. In: BÁLINT I. J. (szerk.): Országos Széchenyi Könyvtár, Bp., 209 p.
- TÓTH G. (1995): Az első külföldi magyar tudományos intézet, Századok, pp. 1380-1394.
- UJVÁRY G. (1993): Magyar állami ösztöndíjasok külföldön, 1867-1944. Levéltári Szemle XLIII. évf., 3. sz., 14 p.
- ZSIDI V. (1991): Magyar ösztöndíjasok és volt kereskedelmi főiskolai hallgatók keleten. Tanulmányok a magyar felsőoktatás 19-20. sz.-i történetéből. In: KISS J. M. (szerk.) Bp., pp. 71-103.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet iratai, Magyar Országos Levéltár, fond K828
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet kiadványai, Országos Széchenyi Könyvtár, 14. 315/1-8.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megnyitása, Századok, 1917, pp. 200-202.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szervezeti szabályzata, Századok, 1917, pp. 202-206.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése, Századok, 1917, 396. p.
- A Római Magyar Történeti Intézet, Akadémiai Értesítő: 1915, pp. 277-281., 1916, pp. 314- 316., 1917, pp. 248-249., 1918, pp. 189-190., 1919, pp. 123-125., 1920, pp. 7-11., 1922, pp. 82.
- Konstantinápolyi Magyar Ház: Magyar Iparművészet, 1917, pp. 91-92.

Tényezők és folyamatok Horvátország jelenlegi etnikai térszerkezetének alakulásában

Végh Andor¹⁰

1. Bevezetés

Horvátország területének etnikai, de mondhatjuk teljes szociálgeográfiai, humán-földrajzi jellegét az évszázadok során többtényezős, többpólusú rendszerek határozták meg. Így van ez napjainkban is. A XX. század utolsó évtizedében lezajlott háború a balkáni, délkelet európai nagytérrel kapcsolatos folyamatokat (szeparatista kisebbségi törekvések, potenciális belső határok megjelenése) erősítette fel, holott a horvát állam jelentősebb részei inkább a Mediterráneum és Közép-Európa társadalmi folyamataira jellemző fejlődési utakat örökölték.

Ez a kettősség (esetleg hármasság) jellemző az etnikai arculatra is. Így, jelen vannak a közelmúlt háborús cselekményeinek friss emlékei (lakosságcsere, menekültek) ugyanúgy, mint a középkor óta e területen élő kisebbségek. Nem szabad azonban kihagynunk az esetleges latolgatásokból a (háborús időszakban felértékelődött) nyugat-európai és (bosznia-) hercegovinai horvátságot sem, akik eltérő, de jelentős hatást gyakorolnak anyaországuk életére.

A 2000-ben módosított és jelenleg is hatályos horvát alkotmány – hasonlóan a szlovénhez, de ellentétben a magyarral – megkülönböztet úgynevezett autochton és „egyéb” nemzeti kisebbségeket. Az autochton kisebbségek a következők: szerb, cseh, szlovák, olasz, magyar, zsidó, német, osztrák, ukrán, ruszin. A 2002-es népszámlálás a következő kategóriákat sorolta még föl az egyéb kategóriából kiemelve: albán, bolgár, bosnyák, montenegrói, makedón, lengyel, roma, román, orosz, szlovén, török, vlah.¹¹

Ebből is látszik, hogy Horvátország kapcsán el kell választanunk a „jugoszláv éra” és a „Jugoszlávia előtti éra” nemzeti kisebbségeit, amely klasszifikációval párhuzamosan elválnak a jugoszláv-déliszláv nemzetek (különösen azok, amelyeknek önmeghatározásában, nemzeti evolúciójában a döntő, illetve a végső fázis az SZHSZ királyság és a titói államok időszaka alatt ment végbe) a Jugoszlávián kívüliektől, a nem déli szlávoktól.¹²

Jelenleg Horvátországban a kisebbségi kérdés a szerb-kérdésben kulminál, és nem csupán a közelmúlt háborús eseményei miatt, de azért is, mivel ők alkotják a legjelentősebb kisebbséget. Horvátország euro-atlanti integrációjának az útjában jelenleg is azok a legmarkánsabb akadályok - de ez elsősorban a 2000, 2002 előtti időszakra volt jellemző -, amelyek az emberi és kisebbségi jogok területén mutatkoztak, mutatkoznak (háborús bűnösök kiadása, kisebbségi jogok gyakorlása - perszonális szinttől az állami szintig).

¹⁰ Óraadó, PTE TTK Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

¹¹ Ebből a klasszifikációból szembetűnő, hogy a volt Jugoszlávia nemzetei és kisebbségei közül egyedül a szerb számít autochtonnak, a volt Osztrák-Magyar Monarchia nagyobb népei közül pedig csak a románok, lengyelek, szlovénok valamint a romák (az ő esetük kissé összetettebb) nem.

¹² A romák és az albánok esete szintén összefügg a jugoszláv államokkal, annak ellenére, hogy nem déli szláv népek.

	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Horvátok	79,20	79,55	80,29	79,38	75,08	78,10
Szerbek	14,47	15,02	15,02	14,16	11,55	12,16
Muzulmánok	0,03	0,41	0,07	0,42	0,52	0,91
Jugoszlávok	-	-	0,37	1,90	8,24	2,22
Összes délszláv	93,70	94,98	95,75	95,86	95,39	94,19
Egyéb	6,30	5,02	4,25	4,14	4,61	5,81

Szerk. Végh Andor 2005.

1. táblázat. Horvátország jelentősebb etnikai csoportjainak százalékos megoszlása népszámlálásonként

2. A háború hatásai

A háborús migrációk 1991-ben kezdődtek, ekkor Horvátországból mintegy 150 000 ember menekült el az egykori Jugoszlávia határain kívülre¹³, valamint 35 560 fő (zömmel szerbek) a volt Jugoszlávián belülré, Szerbia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina területére. Ez a szám a teljes lakosság megközelítőleg 4%-át jelentette. 1991-től kezdve a harmadik országban regisztráltak száma évről évre csökkent, ami inkább magyarázható a menekültek hazatérésével, mint a fogadó országban való letelepedésükkel.¹⁴ Az előbbi folyamattal szemben Horvátországból a volt Jugoszlávián belülré menekültek száma 1991-től kezdve 1997 szeptemberéig, a már említett 35 560 főről folyamatosan 376 999 főre emelkedett. A Daytoni Békével és a horvát Duna-mente Erdődi Egyezmény általi békés reintegrációjával, 1996-tól 2003-ig 82 357 szerb menekült tért vissza Horvátországba Szerbia és Montenegróból, valamint Bosznia-Hercegovinából. A vissza nem tért szerbek számáról sajnos csak becslések léteznek. A Szerbia és Montenegró területén lévők a 2002-es szerbiai népszámláláskor 220 164-en voltak (együtt a menekülés kezdete óta született gyermekekkel), azóta azonban a szerbek visszatérése, még ha nem is tömegesen, de folyamatos volt. Bosznia-Hercegovinában népszámlálás hiányában csak becslést állnak rendelkezésünkre. Az ott tartózkodó főleg szerb nemzetiségű menekültek számát 40 000 és 80 000 közé teszik a becslések (összességében a horvát hatóságok mintegy 260 000 főben állapították meg a vissza nem tért horvátországi szerbek számát).

3. Területek és kisebbségek

Az említett két kisebbségi kategória, az autochton (továbbiakban csak „régí”) és a nem autochton (továbbiakban csak „új”) kisebbségek közötti leglátványosabb különbség, a szállásterületük szerkezetének eltérő jellegében mutatkozik meg. Amíg a „régí” kisebbségek mindegyike egyfajta földrajzi koncentrációt mutat (az olasz kisebbség kivételével ezek a területek Horvátország pannóniai részén helyezkednek el), addig az „újak” a romák kivételével főként elszórva – valamivel erősebb koncentrációban csak az ország lakosságának mintegy 20%-át kitevő fővárosban, illetve az észak-dalmáciai (Kvarner) és isztriai tengerparti részen – helyezkednek el.

¹³ A horvát szakirodalom ezeket a menekülteket többségben horvátoknak tartja, azonban ez nem ilyen egyértelmű, ugyanis jelentős számú magyar, szerb és egyéb nemzetiségű is elmenekült az 1991-ben megszállt területekről.

¹⁴ Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy megbízható menekültügyi statisztika nem létezett sem Horvátországban, sem a fogadó országokban.

A szállásterületi különbségek a kisebbségi csoportok eltérő geneziséről tanúskodnak. Amíg a „régí” kisebbségek évszázadokkal ezelőtt hosszú történelmi folyamatok eredményeképpen, esetleg szervezett telepítés által (ez is indokolja a területi koncentrációt) kerültek Horvátország területére, addig az „új” kisebbségek csak néhány évtizede laknak statisztikai értelemben jelentősebb tömegben Horvátországban. Mivel a horvát gazdasági fejlődés tengelye a főváros és az észak-adriai tengerpart, az új kisebbségek képviselői ide telepedtek le nagyobb koncentrációban.

Tipikus példát nyújtanak erre az albánok, mint a „jugoszláv éra” gazdasági migránsai Koszovóból, illetve Nyugat-Macedóniából. Országszerte, de kiemelten az isztriai tengerparton vendéglátóipari egységeket – cukrászdákat, pékségeket – üzemeltetnek magánvállalkozóként.¹⁵

A *bosnyákok, macedónok, montenegróiak* jelenléte és eloszlása nagyon hasonló az albánokéhoz. Zömmel az elmúlt időszak belső migránsai, illetve vegyesházasságok saját nemzeti öntudatukat fel nem adott tanúi. A bosnyákok, mint szomszéd nép Horvátország második legnagyobb kisebbsége (e két indokkal, valamint az egykori menekülttáborok elhelyezkedésével magyarázható területi eloszlásuk policentrikussága is).

A *szlovének* részben gazdasági migránsok, bár más indítással, mint az eddig említettek. Zágráb mellett ugyanis a teljes adriai part mentén az előbbi példánál kiegyenlítettebb arányban képviseltetnek, mint a horvát-szlovén határ mentén. Az isztriai szlovének a félsziget szláv lakosságának történelmi részét képezik.

Az *orosz, román, lengyel, bolgár, vlach és török* kisebbségek mindegyikének jugoszláviai magterületei Horvátországon kívüliek voltak (az első háromé a Vajdaságban, a második kettőé Ószerbia keleti határszélein, a törököké pedig Macedóniában, kisebb koncentrációban pedig Koszovóban). Az ő statisztikai „létük” akár a vlachoké szintén jugoszláv örökség (bár a vlahok egy unikális nyelvi csoportjának maradéka az isztrorománok, akik a Čičarija hegység mentén élnek, kivételt képeznek), a 2001-ben összeírt mintegy 12 vlachot azonban nagy merészség lenne komoly tényezőnek nevezni, illetve területi koncentrációjukról beszélni.

Az „új” kisebbségek kakukktojásai némiképpen a *romák*, akiknek két alapvető csoportját különböztethetjük meg.¹⁶ Az első csoport sokkal inkább a „régí” kisebbség jellegével bír, szállásterületük a Muraköz, a verőce–kaproncai Drávamellék és Baranya. Évszázadok óta élnek már ezeken a területeken (16–17. század), azonban letelepítésük csak a huszadik században történt meg. A másik roma csoport elsősorban a többi gazdasági migránshoz hasonló szórt szállásterületű, kiemelten zágrábi, isztriai koncentrációjú. Ők a volt Jugoszlávia déli területeiről érkeztek az elmúlt 50 év folyamán. Vallásuk a katolikus valamint az ortodox mellett zömmel a muszlim, és az oláh cigány nyelvjárás valamely dialektusát beszélik.

A „régí” kisebbségek közül a németek és az osztrákok különválasztása a jugoszláv statisztikák öröksége. Valójában ők egy etnikai csoportot képviselnek. Az első német telepések horvát földön a 12. századtól megjelenő szászok voltak, akik Északnyugat-Horvátországba (Samobor, Varasd, Körös) bányászokként érkeztek. A legnépesebb német

¹⁵ Bár az albánok már a 18. századtól kezdődően letelepednek az adriai tengerpart zadari és trogiri vidékeire (arbanasi), folyamatos asszimilációjuknak köszönhetően nem ők adják a horvátországi albánok jelentősebb részét.

¹⁶ Nyelvjárás szempontjából nyilván többet is, de ilyen részletekben ezt a kérdést nem kívánjuk részletezni e tanulmány keretein belül.

betelepülő csoportok a déli német területekről származnak (Bajorország, Elzász, Lotaringia, Hessen, Baden, Württemberg) és több hullámban érkeznek, telepednek le elsősorban a Dunamelléken, Baranyában, Szerémségben és Szlavónia bizonyos részein III. Károly, Mária Terézia és II. József ideje alatt. Az így kialakult német települések, és maguk a lakosaik a Monarchia széteséséig egyfajta lassú kulturális és gazdasági fellendülésen, öntudatra ébredésen mentek keresztül.

A második világháború befejeztével megkezdődik a horvátországi németek kálváriája. A „svábok” többsége a kitelepítést erőszakkal is megvalósító, visszavonuló német csapatokkal együtt hagyja el az országot. A maradék németiséget a kollektív bűnösség vádjával mintegy 70 koncentrációs táborba gyűjtik (ez a teljes Jugoszláviára vonatkozik) és vagy halálra dolgoztatják, vagy menekülésre kényszerítik őket. A háború német áldozatainak száma megközelítőleg 30 000 fő, rajtuk kívül a koncentrációs táborokban mintegy 70 000-90 000 ember hunyt el és körülbelül 320 000 vándorolt ki. A horvátországi németek száma jelenleg az osztrákokéval együtt 2 635 fő (REICHENBERG 1994).

A *ruszinok, ukránok és szlovákok* Mária Terézia uralkodásának idején költöznek a Bácskába. Idővel a magas népszaporulat és a termőföld szűkössége miatt az 1830-as években megjelennek a Szerémség és Szlavónia határán,¹⁷ majd később kissé nyugatabbra is.¹⁸ Az 1950-es évek iparosodási hullámával jelentős arányuk költözik Kelet-Horvátország nagyobb városaiba (Eszék, Vukovár, Vinkovci) és a fővárosba. Mégis, városokba áramlásuk legnagyobb hulláma az 1991–1995-ös háborúban és azt követően következik be, amikor is elmenekülve a szerb hadsereg által elfoglalt és támadott falvaikból a ruszin, ukrán s szlovák lakosság nagy része már nem költözik vissza eredeti falusi környezetébe. Így a szlovákok zöme Ilok és Našice, a ruszinok és ukránok jelentős része Vukovár és Zágráb városban lakik.

Az előbbiekkal ellentétben a *csehek* nem a Vajdaságon (Bácska, Bánát) keresztül, hanem három hullámban közvetlenül Horvátország területére (elsősorban Daruvár és környéke) telepedtek nagyobb számban 1791-től kezdve az 1830-as évekig bezárólag. Jelenleg is egykori betelepülésük területén laknak, számuk azonban folyamatos fogyást mutat. Mivel ez a terület a Jugoszlávia szétesését követő háborúban súlyos háborús cselekmények színtere volt (a megszállt Nyugat-Szlavónia), a csehek nagy része elmenekült. A cseh származású gyermekeket a horvát és cseh külügyminisztériumok, valamint a Horvátországi Csehek Szövetségének együttműködésével Csehországba menekítették. A háborút követően e menekültek nagy része visszatért eredeti lakhelyére. Daruváron jelenleg is működik cseh óvoda és általános iskola.

Az *olaszok* jelenleg az egyetlen autochton kisebbség, melynek szállásterülete nem a pannon horvát régióban¹⁹, hanem az Isztriai félszigeten, a Kvarnero területén van, de kisebb számban Zadarban és közvetlen környékén is jelen vannak.²⁰ A XX. században az olaszok száma attól függően változott, hogy a vizsgált területen melyik állam (Jugoszlávia vagy Olaszország) fennhatósága volt éppen „aktuális”.

¹⁷ A ruszinok Mikluševci és Petrovci, a szlovákok pedig Đakovo, Našice környékén.

¹⁸ A ruszinok Piškorevci, Donji Andrijevi, a szlovákok Pakrac körzetében.

¹⁹ Bár kisebb olasz közösség (a teljes horvátországi olaszság 4%-a) él a Požeško-slavonska megyében található Pakracban és Lipikben.

²⁰ Ezek többnyire azok a területek, amelyek a két világháború közti időszakban olasz fennhatóság alatt álltak.

A horvátországi *zsidóság* eredetét tekintve kettős. A tengermelléki részeken (dubrovniki központtal) a spanyol eredetű szefárdok, a pannon területeken pedig a kelet-közép európai askenázi zsidóság volt jellemző. A második világháborút megelőzően a legnagyobb közösségeik Zágrábban²¹ és Eszéken voltak. Az 1941–45 között főnálló fasiszta NDH-ban megtörtént a horvátországi (és bosznia-hercegovinai) zsidók elleni genocídium, melynek következményeképpen a közösség megközelítőleg 75–80%-a veszett oda. A legutóbbi népszámlálás 576 zsidót regisztrált, akik nagyobb része, 64%-a Zágrábban él.

A szerbek után a *magyarok* a legnagyobb autochton kisebbség Horvátországban. Letelepedésük a Dráva–Száva közére már a Kárpát-medencébe érkezéskor megkezdődött, de összefüggő szállásterületük csak Szlavónia északkeleti részén és a Nyugat-Szerémségben, illetve a Drávától északra eső Dél-Baranyában alakult ki. Ezt a török hódításokat követő elnéptelenedések és a későbbi etnikai változások földarabolták és egyre ritkább textúrájúvá tették. A 19. században a határőrvidék polgári közigazgatás alá vonásával (elsősorban a Dunántúlról) jelentősebb számú magyar vándorolt ki a mai Horvátország területére (Hajdú Z. 2006). A kivándoroltak jelentős mértékben beolvadtak, illetve az első világháború után az optációs joggal élve elhagyták az SZHSZ Királyságot. A második világháborút már nem követte az 1920-as évekhez mérhető kivándorlási hullám, azonban a magyarok elsődleges szállásterületének számító Baranya Háromszöget az 1995-ig tartó, Jugoszlávia szétesését követő háború kiemelten sújtotta (még inkább a szlavóniai szórványban élőket, gondoljunk az etnikai tisztogatástól leginkább szenvedett Kórógyra vagy Szentlászlóra). Nehéz megbecsülni az ekkor Magyarországra költözők és vissza nem tértek számát, arányát. A már említett okokon kívül a kettős állampolgárság Horvátország és Magyarország között létező intézménye miatt is. A magyarok jelenlegi szállásterülete elsősorban a horvát baranyai terület, valamint az annak déli határát képező kelet Szlavónia néhány települése (de itt csak szórványban), de az előbbieknél jóval kisebb arányban Daruvár környékén is megtalálhatók (Kocsis 2003).

4. A szerbek 1991 után

A szerbek Horvátország önállóságával egyértelműen elveszítették államalkotó szerepüket, kisebbség lettek, ugyanakkor a háborús cselekmények által létszámuk is jelentősen csökkent. Ez utóbbi a „bűvös” 8% alá esett vissza (megközelítőleg 5%-ra). Ezáltal elveszett a területi autonómia követelésének bármilyen formájú jogos, belátható időn belüli megvalósítható reális esélye.

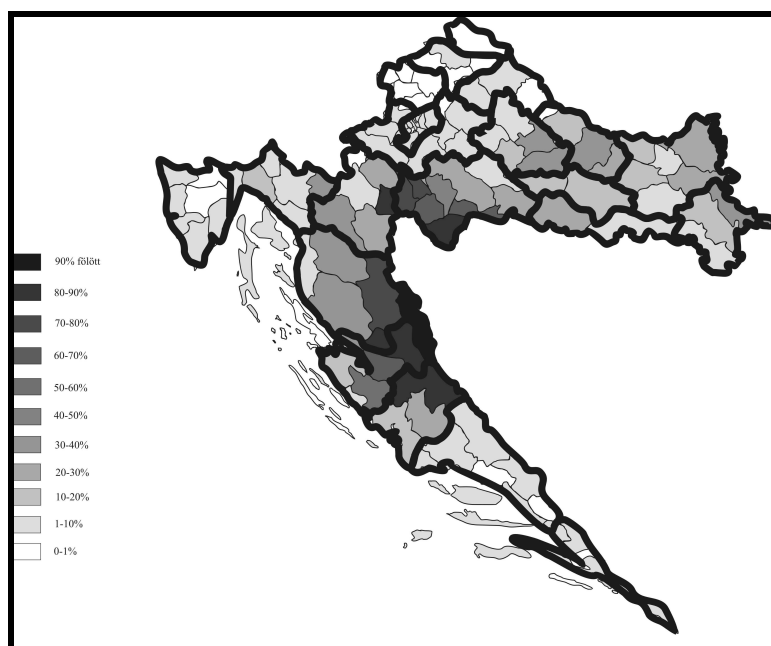
A legsúlyosabb tényezőnek azonban mégis a többségi, azaz a horvát nemzettel szemben kialakult viszonyuk mondható, ennek néhány elmúlt évekbeli közvélemény-kutatási eredmény is a bizonyítéka.²² A jelenlegi szerb vezetés Horvátországban – megfogyatkozva és megtépázva – elállt a területi kérdések erőszakos vitájától. Jelenleg a Horvátországon belüli autonómia a kérdés és a tét, de ezzel szorosan összefügg a szerbek visszatérésének, visszatérítésének politikája is.

²¹ Bizonyos becslések szerint ekkor Zágrábban mintegy 11 000 zsidó élt.

²² A sok közül egy a 2004. szept. 15-én megjelent Jutarnji List-ben bárki által hozzáférhető.

5. A szerbek és a közigazgatási reform

1992. december 20-án a horvát állam az ország egészére vonatkozóan új közigazgatási beosztást léptetett életbe, a megyerendszert. Ezt a Horvát Parlament 1992. december 29-én fogadta el. Az új rendszer azt az elaprózott (Jugoszláviától örökölt) opcinai (közösségi, járási) rendszert írta felül (illetve jogköreit jórészt átruházta a megyék szintjére), amelyen a horvátországi szerbek területi autonómia és önrendelkezési követelésesei alapultak. 1991-ben (opcinai szinten) ugyanis a szerbek két opcinában alkottak relatív, tizenegyben pedig abszolút többséget.

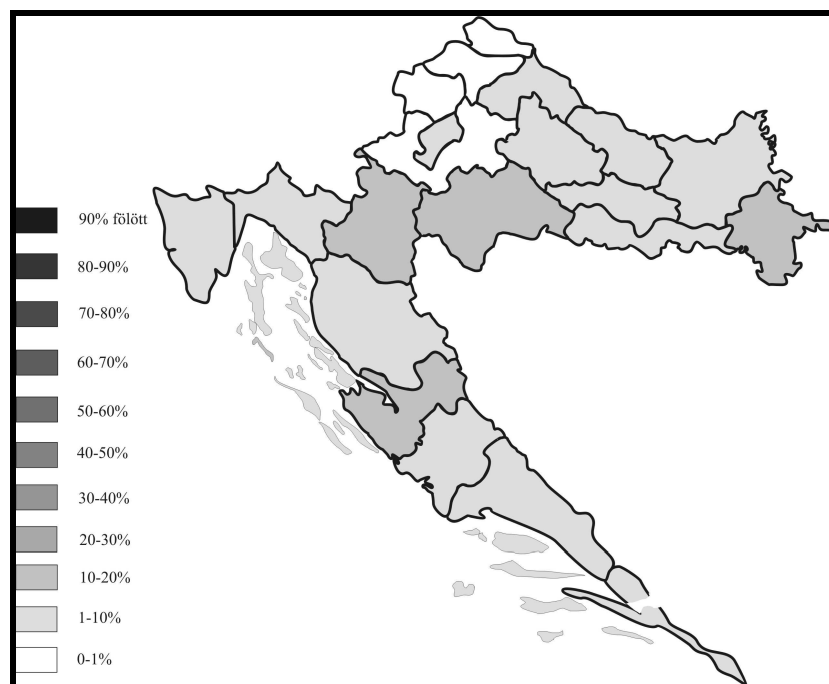

Szerk. Végh Andor 2005.

1. ábra: Szerbek Horvátországban, opcinánként 1991-ben (feltüntetve az 1992-ben kijelölt megyehatárokat)

A megyék határainak meghúzásánál nem a szerb etnikai közösség érdekei érvényesültek (ekkor még javában zajlott a háború), így a szerb etnikai tömb közigazgatásilag felszabdaldott, nem beszélve a későbbi hadműveletek demográfiai hatásáról. A „Villám” és a „Vihar” hadművelet²³ következtében a horvátországi szerbség csaknem kétharmada elhagyta Horvátországot. Ezáltal arányuk 5%-nyira csökkent, és a hadműveletben visszafoglalt területi egységek bekerültek a megyerendszerű közigazgatási felosztásba.

²³ Horvátul Bljesak és Oluja hadműveletek.

Szerk. Végh Andor 2005.

2. ábra: Szerbek Horvátországban a 2001-es népszámlálás szerint, megyénként

A 2001-es népszámlálási adatok alapján a szerbek aránya csak három megyében lépte át a 10%-ot, és egy megyében sem haladta meg a 15,41%-ot (legmagasabb mutató a Vukovár-szerémségi megyében). Az is kitűnik a két ábra összehasonlításakor, hogy a horvátországi szerbek „klasszikus” (háború előtti) területi elhelyezkedésében egyfajta súlypont-áthelyeződés figyelhető meg. Ez annak köszönhető, hogy a krajainai szerbség területe háborús cselekmények (a már említett hadműveletek), a dunamenti részek (Eszék-Baranya és Vukovár-szerémségi megyék területe) pedig békés reintegráció által kerültek vissza Horvátország ellenőrzése alá. Így ez utóbbinál a menekültáradat és a tömeges kivándorlás elmaradt (bár e területek szerbsége is jelentősen megfogyatkozott), ezért a teljes kisebbségi oktatási és kulturális intézményrendszer folyamatos működésére is elsősorban itt van lehetőség (M. CSÁSZÁR Zs. 2006).

Horvátországban tehát a szerbek számának drasztikus csökkenésével, csökkentésével és új közigazgatási határok megvonásával - eltörölve a meglévő közigazgatási struktúrát és a kisebbségi határokat - „integrálták” az ország legnagyobb kisebbségét.

Irodalom:

- JURKOVIĆ, I. (1994): Status njemačke nacionalne manjine i udio njene imovine u Ostvarenju agrarne reforme i savezne kolonizacije (1994–1948) ili ogleđni primjer fenomena isključivosti. In Reichenberg (ed.): Nijemci u Hrvatskojučer i danas. Njemačka Zajednica, Zagreb. pp. 107–117.
- KOCSIS K. (2003): Horvátország pannon területeinek etnikai térképe. MTA Földtudományi Kutató Központ, MTA Kisebbségkutató Intézet. Bp.
- M. CSÁSZÁR ZS.(2006): Horvátország oktatási rendszerének sajátosságai. Balkán Füzetek 4. szám pp. 99-112.
- PAP N. (1998): Centrifugális és centripetális erők az olasz államtérben. Konferenciakötet, A Mediterráneum szerepe az európai történelemben és politikában Nemzetközi Konferencia, Szeged, Konferenciakötet, pp. 175–186.
- PAP N. (2006): A délnyugati korridor jelentősége Magyarország számára. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja,
- PETROVIĆ, R. (1987): Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Istraživačko izdavački centar SSO Srbije Beograd, pp. 38–40.
- POKOS, N. – ŽIVIĆ, D. (2004): Demografski gubici tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.–2001.). In.: Društvena istraživanja 72–73. Zagreb, Institut društvene znanosti Pilar. 2004 julius–október. pp: 727–750.
- REICHENBERG, B. G. (1994): Kulturno povijesni identitet Nijemaca u Hrvatskoj. In Reichenberg (ed.): Nijemci u Hrvatskojučer i danas. Njemačka Zajednica, Zagreb. pp.3–21.
- REMÉNYI P. – VÉGH A. (2005): Tolna megye etnikai szerkezetének történeti változásai, a német és a szerb kisebbség etnikai térségváltozásának vizsgálata. In: Pap (szerk. 2005): Terület- és településfejlesztés Tolna megyében. Babits Kiadó, Szekszárd
- SOKCSEVITS D. (2000): A horvát nemzettudat fejlődése (XVIII-XX. század) IN:Ábrahám-Halász-Koherz (szerk)-Pro minoritate 2000/Nyár Pro minoritate alapítvány 2000. pp. 25–30.
- ŽULJIĆ, S. (1989): Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena Ekonomski institut-Zagreb, pp. 61–75.
- Business Monitor (2006): The Serbia & Montenegro business forecast report, Q3 2006, London.

***A Balkán nyomában:
A Balkán szociális reprezentációja Magyarországon, pécsi egyetemi
hallgatók körében végzett vizsgálat alapján***

Seben Glória²⁴

„A Balkán maga a Grál, melyet keresünk, melyért úton vagyunk, és nem tudjuk, megtaláljuk-e valaha” (Szalay T. 2006). Az előbbi idézet is jelzi azt a bizonytalanságot, amely a Balkán fogalmának meghatározását övezi. Hol kezdődik a Balkán? Mely országok tartoznak oda? Mi a „balkániság” lényege, esszenciája? Mi tesz vonzóvá, illetve taszítóvá egy balkáni országot? Miért olyan félelmetesek a „balkáni állapotok”? Szociálpszichológusnak készülve e kérdésekre is keresem a választ, mivel hosszabb távon a Balkán-félsziget lakóinak etnikai konfliktusaival, történelmi emlékezetével szeretnék foglalkozni, s azzal, hogyan látják ők saját magukat, illetve más népek hogyan szemlélik őket.

Miért tartom fontosnak a Balkán-fogalom vizsgálatát? Mert a Balkán-félsziget nem csupán földrajzi entitás. Létezik történelmi, politikai, néprajzi és szociológiai Balkán-fogalom is, s a meghatározás, valamint a térség földrajzi lehatárolása szinte minden szerzőnél más és más. Ebből kifolyólag rendkívüli nehézségekbe ütközik a Balkánról folytatott diskurzus, különösen nemzetközi szinten. Ez pedig nemcsak társadalmi, politikai és gazdasági téren okozhat problémát, de akadályozhatja az eredményes tudományos kommunikációt is.

Az említett kommunikációs nehézség egyik igen fontos oka a Balkán-fogalom pejoratívá válása, amely azt eredményezte, hogy egyes nemzetek igyekeznek szabadulni balkáni jelzőjüktől (többek között a magyar nemzet is) (Hajdú Z. 2002, 2003). Hazánk és a balkáni országok közötti kapcsolatot nehezíti, hogy „nyugatról” szemlélve (s néha még saját önmeghatározásában is) Magyarország is a Balkán részének tűnik, és amikor élesen elhatárolódik e besorolástól, olyan kapcsolatrendszer tagad meg, mely évszázadokon át fontos volt az életében. Mindazonáltal egyértelmű, hogy nem bújhatunk ki a balkáni országokkal való normalizált kapcsolattartás kötelessége alól, lehetetlen, hogy déli szomszédainkkal ne próbáljunk jó viszonyt ápolni. Ez ugyanis kötelességünk, mint az Európai Unió Balkán-félszigettel határos tagállamának, kötelességünk, mint olyan szomszédnak, amely számos balkáni kisebbség hazája, de e szempontrendszerben nem feledkezhetünk meg a déli határainkon túl élő magyarságról sem.

Úgy gondolom, a Balkánról folytatott sikeres (tudományos, közéleti és hétköznapi) diskurzus érdekében fontosak azok a vizsgálódások, amelyek segítik a kutatókat abban, hogy mely irányban szükséges a Balkánról folytatott ismeretterjesztés bővítése. Ebben lehet kiemelkedő szerepe annak a vizsgálatnak, amely a magyarországi populáció Balkánról alkotott szociális reprezentációját tárja fel. Ezáltal ugyanis fel tudjuk mérni azokat a fogalmakat, amelyek központi jelentőségűek az átlagember számára. Ennek a felmérésnek a fontossága több területen is kiemelhető, hiszen a szociális reprezentáció a hozzá kapcsolódó attitűdökkel szoros összefüggésben van. Az, hogy mit gondolunk

²⁴ Pszichológus hallgató, PTE Bölcsészettudományi Kar.

valamiről, milyennek látjuk, milyen fogalmak kapcsolódnak hozzá, mindez alapvetően meghatározza viszonyulásunkat, véleményünket és konkrét viselkedésünket is. Hazánkban sajnos kevés kutatás foglalkozik a jelenlegi Balkánnal kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek kérdésével.

A kevesek közül kiemelném F. Dárdai Ágnes és M. Császár Zsuzsannát, akik magyarországi középiskolai tankönyvek Balkán-képét vizsgálták, majd az utóbbi kutató pécsi középiskolai tanulókkal készített kérdőíves felmérés alapján próbált árnyaltabb képet nyerni a magyar középiskolások Balkán-képéről. (M. Császár Zs. 2006).

Jelen vizsgálatban pécsi egyetemi hallgatók Balkánnal kapcsolatos szociális reprezentációját mértem fel szociálpszichológiai kérdőív segítségével.

A jövő magyarországi értelmiségének a Balkánhoz való viszonyulása különösen fontos lehet, hiszen ők a leendő befektetők, turisták, politikusok, vezetők. Mit gondolnak a Balkánról és mit éreznek vele kapcsolatban? Mielőtt erre rátérnénk, vizsgáljuk meg, hogy mit is jelent tulajdonképpen a szociális reprezentáció fogalma! A szociális reprezentáció a társas tudás alapeleme, amely a kommunikáció folyamatain keresztül alakul ki és folyamatosan változik. A reprezentáció centrális (figuratív) magját azok a fogalmak képezik, amelyek a legfontosabbak, ezekre fűzzük fel az adott tárgyról szerzett tudásunkat. A periférikus elemek mennyiségében és minőségében egy adott téma szakértői illetve a laikusok nagymértékben eltérhetnek egymástól (László J. 1999 és 2005).

A vizsgálat kiindulópontja

A következőket feltételeztem a témával kapcsolatban:

1. A Balkán a magyar társadalom tagjai számára releváns fogalom, amelyről ismeretlen és „félelmetes” (azaz pszichológiai megküzdést igénylő) volta miatt szociális reprezentációt alkotunk.
2. Rábukkanhatunk az úgynevezett centrális magra, amely olyan alapvető fogalmakat foglal magába, amelyek alkalmasak arra, hogy röviden „összefoglalják”, mit értünk a Balkán fogalmán, s amelyekre felfűzhetjük a tárgyról szerzett tudásunkat.
3. A Balkánnal kapcsolatos attitűd alapvetően negatív lesz.

A vizsgálat eredményei

A pszichológus-geográfus hallgatókból álló 41 fős (ún. "laikus" csoport) mintában az asszociált szavak száma átlagosan 12, de a szórás igen nagy. Voltak akik nagyon kevés, s voltak akik hihetetlenül sok szót asszociáltak. Akik ez utóbbit tették, azok feltételezhetően nagyobb tudással, élményanyaggal rendelkeztek a Balkánnal kapcsolatban.

A következő szavak fordultak elő leggyakrabban az asszociátumok között: háború, elmaradottság, szegénység, tenger, hegyek, nyaralás. Gyakoriak voltak az etnikai konfliktusokra, a kulturális sokszínűsége, a gazdasági fejletlenségre, történelmi eseményekre utaló szavak, szóösszetételek (pl. trónörökös meggyilkolása), de sűrűn előfordultak a gasztronómiával kapcsolatos kifejezések is (pl. bor, feta, olivabogyó). A geográfus-földrajz szakos hallgatók több földrajzi fogalmat asszociáltak (nemcsak természetföldrajzi hanem társadalomföldrajzi fogalmakat is), a pszichológus hallgatók inkább személyes élményekkel kapcsolatos szavakat írtak. A középpontban a háború állt,

illetve ezzel szoros összefüggésben az etnikumok faktora (pl. etnikai tisztogatás, konfliktusok, népek nevei). A gazdaság faktorban az elmaradottságot, szegénységet kiemelő asszociációk mellett néha előfordultak a fejlődést hangsúlyozók (pl. autópálya) is. A kultúra faktor gazdag pozitív asszociációkban, ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat a háború és etnikumok faktorról (feltehetően a vallás lehet az összekötő kapocs). Az utazás csoportba a turizmussal, nyaralással, természeti jelenségekkel foglalkozó szavakat soroltam, talán ez kapcsolódott legkevésbé a háború fogalmához.

Az előbb említettekkel kapcsolatban, néhány szót kell szólnunk a figuratív magról. A Balkán-fogalom centrális magját alkotó fogalmak általában arra is jók, hogy a fogalom objektifikációját (tárgyasítását) elvégezhessük a segítségükkel. Ez a szociális reprezentáció folyamatainak azon szakasza, melynek során az elvont fogalom konkretizálódik, általában képek/tárgyak segítségével. A Balkán-fogalom magját alkotó szavaknak alkalmasnak kell lenniük a képi megjelenítésre. A geográfusoknál nagyon gyakori volt például a félsziget szó. Ez nem meglepő, hiszen a földrajz illetve geográfus szakos hallgatók nagyobb valószínűséggel „gondolkodnak térképben” mint a bölcsészek. S valóban, a pszichológus hallgatók körében elenyésző volt a félsziget szó megjelenése.

A többször szereplő háború és konfliktus szavak szintén könnyen hívnak elő konkrét képet, esetleg személyes élményt (híradó-képek, bombázás hangjai), amelyeket nem egykönnyen felejt el az ember. Nem véletlen, hogy amikor a Balkánra gondolunk, sokszor a háború jut eszünkbe, friss élményként és még gyógyulatlan sebként. Mivel a háború egyértelműen negatív tartalmat hordoz a mai értékrendben, ennek a fogalomnak a központisége alapvetően befolyásolja a magyarországi attitűdöt. A gyakran említett tenger, hegyek és egyéb természeti képek könnyen elképzelhetőek, és alkalmasak arra, hogy konkretizáljanak egy fogalmat. A szegénység és elmaradottság vizuálisan szintén könnyen megjeleníthető, személyes élményeket előhívó fogalmak.

A figuratív mag mellett röviden térjünk ki az attitűdök problematikájára is. Ezt a polaritás és neutralitás-index segítségével vizsgáljuk meg. A polaritás adja meg ugyanis, hogy mennyire pozitív illetve negatív az attitűd (minél több pozitív szót asszociál a negatívokhoz képest, annál pozitívabban viszonyul a személy a tárgyhoz), a neutralitás segítségével pedig azt állapíthatjuk meg, hogy az attitűd mennyire kiegyenlített illetve ambivalens (ha valaki sok semleges szót asszociál, akkor magas lesz a neutralitása, és ez arra utal, hogy érzelmileg objektívebben, semlegesebben viszonyul a tárgyhoz).

A vizsgálati személyek között egyaránt előfordultak a Balkánhoz pozitívan, negatívan és semleges viszonyuló emberek. Csakhogy a neutralitás-indexeket vizsgálva megfigyelhetjük, hogy azok a -1 értékhez esnek közel, tehát a Balkánhoz való hozzáállás alapvetően ambivalens (vagyis pozitív és negatív elemek is előfordulnak benne).

Összességében elmondható, hogy a személyek asszociáltak pozitív és negatívan értékelt szavakat szép számmal, de csak nagyon kevés semleges értékeltet. Ebből arra következtethetünk, hogy a Balkán olyan kifejezés, amely érzelmileg terhelt fogalmakat hív elsősorban elő. Ha a tárgyhoz való viszony semlegesnek (vagyis polaritása 0 körüli) is tűnik, mindez amiatt van, hogy a Balkánról alkotott képünk alapvetően ellentmondásos, vagyis egyaránt tartalmaz pozitív és negatív elemeket (melyek mintegy „kioltják” egymást).

A vizsgálat második részébe olyan hallgatókat vontam be, akik Balkánnal kapcsolatos kurzust hallgattak, tehát feltételezhető a részükről egyfajta elköteleződés, illetve ismereteik valószínűleg tágabbak a „laikusokhoz” képest. Az alábbiakban ennek a 20 fős (ún. „szakértő” csoport) mintának a neutralitás és polaritás-értékeit fogom elemezni.

A polaritás-indexek tekintetében nincs nagy eltérés az előző mintához képest, általában közepes értékű, illetve még kevesebb a negatív tartományba eső szélsőséges érték. Azt mondhatjuk tehát, hogy a Balkánról tanulóknak az attitűdje enyhén pozitívabbnak mondható. A neutralitás nagyon érdekesen alakult, általában magasabb, mint a „laikus” mintában. Ezen kívül az értékek kevésbé szórtak a másik mintához képest, valamint megfigyelhető volt, hogy közelebb estek a nullához.

Az eddig feldolgozott adatok alapján azt mondhatnám, hogy a kurzusra járóknak („szakértők”) pozitívabb és kiegyenlítettebb az attitűdje, mint a „laikus” hallgatóknak.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a szociális reprezentáció kognitív tartalma az elvárásoknak megfelelő volt, hiszen jól azonosítható centrális magot találtunk. Az attitűd vizsgálata viszont az eredeti hipotézishez képest meglepetésekkel szolgált. A Balkánra vonatkozó attitűd sem a pozitív, sem a negatív irányba nem tolódott el a minta egészét tekintve, de ambivalencia szinte minden résztvevőnél megfigyelhető. A kiegészítő vizsgálatban nyert adatok alapján arra következtethetünk, hogy a Balkánnal való tudományos igényű foglalkozás mindenképpen pozitívabb és kiegyenlítettebb attitűd kialakulását segíti elő. Természetesen a viszonylag kis minta alapján óvatosan kell bánnunk a következtetésekkel, de a vizsgálatban nyert adatok hozzásegíthetnek a további kutatási célok és hipotézisek megfogalmazásához.

Irodalom:

F. DÁRDAI Á.; M. CSÁSZÁR ZS. (2006): Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe. Iskolakultúra, 2006. 7-8., pp. 179-191.

HAJDÚ Z. (2002): A Balkán-félsziget politikai földrajza. In: Pap N, Tóth J. (szerk): Európa politikai földrajza. Alexandra, Pécs, pp. 185-225.

HAJDÚ Z. (2003): Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. Balkán Füzetek, No.1, Pécs, 71 p.

LÁSZLÓ J. (1999): Társas tudás, elbeszélés, identitás. Scientia Humana, Kairosz, Budapest, 132 p.

LÁSZLÓ J. (2005): A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 261 p.

M. CSÁSZÁR ZS. (2006): A magyar oktatás Balkán képe In Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig, Lomart, Pécs, pp. 189-200.

SZALAY T. (2006): Balkán ante portas In: Echo 6., pp. 7.

TODOROVA, M. N. (1997): Imagining the Balkans. Oxford Univ.Press, New York, Oxford, 257 p.

Július 22-én Törökország új parlamentet választhat

Recep Tayyip Erdogan kabinetje azután állt elő az eredetileg csak novemberben esedékes választások előrehozásának gondolatával, hogy az alkotmánybíróság érvénytelennek nyilvánította az elnökválasztási procedúrát. Törökországban az államfőt a törvényhozás tagjai választják egyetlenegy, meg nem ismételt hétéves időszakra. Az egyetlen jelölt, Abdullah Gül külügyminiszter (AKP) nem kapta meg a megválasztáshoz szükséges kétharmados többséget. A sikerhez 367 igen szavazatra lett volna szükség, ám az ülésen az 550 honatya közül csupán 361 vett részt, és Gül 357 szavazatot kapott. Válaszként az iszlámpárt Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) benyújtotta, és a parlamentben el is fogadtatta az alkotmány módosítását (ez közvetlen elnökválasztást, és két elnöki periódust tenne lehetővé). Erdogan kormányfő előre közölte, hogy a módosítást változatlan formában másodszor is keresztülvizsgálja a parlamenten. Ez megnyitja az utat azelőtt, hogy a kérdést a nép elé terjesszék, mivel Ahmet Necdet Sezer elnök másodszorra az indítványt már nem vétőzhatja meg, hanem vagy elfogadja, vagy népszavazásra bocsátja. V.T.

Orosz fenntartások Koszovó ügyében

A nyugati államok képviselői a függetlenséget előírányzó Ahtisaari-tervet támogatva, mielőbbi ENSZ-döntést szorgalmaznak a jelenleg még Szerbiához tartozó tartomány státusáról. Szergej Lavrov orosz külügyminiszter álláspontja szerint azonban a tartomány sorsát a szerbek és az albánok közvetlen tárgyalásain kell rendezni. Oroszország, amely vétőjoggal rendelkezik az ENSZ Biztonsági Tanácsában tehát kifogásolta a Koszovó státusára vonatkozó terveket, míg a nyugatiak csak kis mértékben lennének hajlandóak módosítani az eddigi álláspontjukat, továbbra is támogatva a szerbiai tartomány ellenőrzött függetlenségét. "Készek vagyunk elfogadni az oroszok elképzeléseit, amíg összeegyeztethetők az Ahtisaari-terv lényegével" - mondta az amerikai ENSZ-nagykövet, Zalmay Khalilzad. V.T.

Ítélet Milan Martić ügyében

Hágában a nemzetközi törvényszék június 12-én 35 év börtönbüntetést szabott ki a Krajainai Szerb Köztársaság volt vezetőjére, az 52 éves Milan Martićra. Az egykori 15 ezer négyzetkilométer nagyságú és 300 000 fős lakosságú „miniállam” belügyminiszteri majd elnöki funkcióját is betöltő politikust, háborús bűnök és emberiség elleni bűntettek miatt ítélték el. A vádirat szerint a karrierjét hajdan rendőrként kezdő Martić, mint a „köztársaság” legbefolyásosabb politikusa, tudott a horvát és más nem szerb nemzetiségű lakosság elleni atrocitásokról, gyilkosságokról, kínzásokról és deportálásokról. Ezen kívül a volt elnök személyesen adott parancsot Zágráb támadására 1995. májusában. Ennek során a horvát fővárost Orkán típusú rakétákkal lövette, aminek következtében többen életüket veszítették és megsebesültek. A per során Martić arra hivatkozott, hogy a rakétatámadással a Nyugat-Szlavóniából menekülő szerbek ezreinek életét mentette meg, mivel így sikerült visszafognia a horvát felet a további kegyetlenkedésektől. K.M.

"Balkán tanulmányok" szakirányú továbbképzési szak

A képzés célja:

A "Balkán tanulmányok" szakirány annak a megváltozott feltételrendszernek a kihívásaira kíván választ adni, amelybe hazánk került az Európai Unióhoz történő csatlakozással, mely által a Balkán térség felé is új lehetőségek nyílnak meg. Napjainkban nemcsak országos szinten, hanem a régióban, illetve az önkormányzatoknál is jelentősen megnőtt az igény a nemzetközi viszonyokkal, a balkáni térséggel, valamint az ilyen jellegű kapcsolatokkal tisztában lévő szakemberek iránt.

A szak célja olyan multidiszciplináris tudással rendelkező szakemberek képzése, akik széles körű történeti, politológiai, nemzetközi gazdasági és jogi, biztonságpolitikai, területfejlesztési, interkulturális elméleti ismeretekkel rendelkeznek, miközben magas szintű nyelvi képességekre is szert tesznek. A képzés 4 féléves, amelyhez plusz 1 félévben szakirány választására is lehetőséget adunk. Jelenleg két szakirány indítását tervezzük: a **modern iszlám** és a **biztonságpolitika** szakirányokat.

A szak elvégzése után a térséggel kapcsolatos nemzetközi és hazai intézményeknél, a megyei és regionális közigazgatásban, a tömegtájékoztatásban, illetve nemzetközi kapcsolatokat is bonyolító egyéb szervezeteknél, intézményeknél nyelvi felkészült szakemberek segíthetik a balkáni térség Európához való kapcsolódását és minél sikeresebb integrációját.

A részvétel előfeltétele: Egyetemi vagy főiskolai végzettség

Az oklevélben szereplő szakirányú végzettség megnevezése: Balkán szakértő

Képzési idő: 4 +1 (szakirány)szemeszter

Végzés feltétele: Záróvizsga, melynek előfeltétele az óra és vizsgaterv teljesítése, szakdolgozat, egy idegen nyelvből C típusú középfokú államilag elismert nyelvvizsga és egy alapfokú C típusú államilag elismert nyelvvizsga a következő nyelvek bármelyikéből: bolgár, horvát, szerb, szlovén, román, török.

Jelentkezés: Jelentkezési lap visszaküldésével, határidő: folyó év augusztus 20.

Tandíj: 110 000 Ft/félév

További információ:

<http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

PTE TTK Tanulmányi Osztály

Tel: 72/501-567

Kelet Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja

Bátori Gizella

Tel: 72/501-531 4486-ös mellék

e-mail: bgizella@gamma.ttk.pte.hu

**Nov 16, 2006 - Nov 18, 2006 The Future of Europe - Challenges and Opportunities
Bucharest, Romania**

Event website: <http://www.rei.ase.ro/conferences/futureofeurope/>

Contact person: Event Secretariat

Email address: conference@rei.ase.ro

Dec 07, 2007 - Dec 09, 2007 Peace and Conflict Resolution Conference 2007

Sarajevo Bosnia and Herzegovina 71000

Contact person: Ivana Jovanovic

Email address: ijovanovic@tomorrowpeople.org

Phone: 381113629446

**Oct 04, 2007 - Oct 06, 2007 2ND CONFERENCE ON HUMAN SECURITY, TERRORISM &
ORGANISED CRIME IN THE WESTERN BALKANS: REALITIES, RISKS AND RESPONSES**

Bosnia and Herzegovina

Event website: <http://www.humsec.eu/cms/index.php?id=377>

21-22 Nov 2007 Cleanliness in Turkic Culture

Istanbul

You may approach the subject as a historian, anthropologist, philologist, folklorist, art historian... end of July 2007.

Contact person: Salih Mehmet Arcin

Secretary to the Symposium

Email address: saliharcin@gmail.com

European Voluntary Service

Pécs

Az European Voluntary Service lehetőséget biztosít minden 18 és 30 év közötti fiatalnak, hogy egyéb európai országok mellett Bulgáriában, Törökországban, Romániában, Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Horvátországban, Szerbiában, Macedóniában és Montenegróban végezzen nonprofit jellegű munkát. A program a résztvevőknek teljes ellátást, útiköltséget, jelképes összegű havi jövedelmet valamint nyelvtanulási lehetőséget biztosít. További információ: PTE Hallgatói Szolgáltató Iroda 7633, Pécs Szántó Kovács J. u. 1/b. Tel: 72-501-500/2081

A gyűlölet (La Haine) – 1995.

Rendezte: Mathieu Kassovitz

"...Azt ismered, amikor egy társadalom zuhan lefelé, és közben azt mondogatja: eddig minden rendben, eddig minden rendben. Nem a zuhanás számít, hanem a leérkezés..."

A gyűlölet Mathieu Kassovitz magyar származású, francia filmrendező 95 perces külváros-filmje Párizs azon részéről, ahol „a felnőttek nyolcvan, a fiatalok száz százaléka nem tudja, hogy mit csináljon” (Kassovitz).

1990 óta több száz, többnyire gyújtogatásban, kődobálásban, áruház-fosztogatásban kifulladású „gettólázadás” söpört végig a francia külvárosokon, Párizstól Lyonig. A film alapjául is valós események szolgáltak. 1993-ban a 17 éves, zairei származású Makomé M'Bowole Grandes-Carrières rendőrkapitányságán halt meg, miután az őt kihallgató tiszt fegyvere „véletlenül elsült”.

A történetben három fiatal egy napját követhetjük nyomon, reggeltől a következő napkeltéig. A színes bőrű Hubert, a zsidó Vinz és az arab Saïd Párizs egyik külvárosának lakótelepén él. Három srác akiket körbevesz a nyomor, a kirekesztettség és a kilátástalanság.

A nap előzménye, hogy Vinz egy barátja, Abdel, a rendőrökkel való összetűzés után a kórházban fekszik élet és halál között. Ráadásul a „csupa ideg” Vinz találja meg azt a fegyvert, amit egy rendőr az összecsapások során elhagyott. A fiú elhatározza, ha barátja belehal sérüléseibe, egyenlíteni fog.

A film nem kecsegtet semmi jóval. Olyan világot ismerünk meg, amiről az ember igyekszik tudomást sem venni, amit igyekszik elrejtteni, ahol az erőszak erőszakot, a gyűlölet gyűlöletet szül.

A történet 99 százaléka a zuhanás, a fennmaradó 1 százalék pedig a földet érés. Az ember számára ekkor nyer csak igazán értelmet a félelmetes igazsággal bíró mondat: „Nem a zuhanás számít, hanem a leérkezés...!”

Fekete-fehér valóság Franciaországból, kitűnő zenei aláfestéssel (a teljesség igénye nélkül):

Bob Marley and The Wailers: Burnin' and Lootin'

Dj CutKiller: Le Haine

Főszereplők: Vínz (Vincent Cassel)

Saïd (Saïd Taghmaoui)

Hubert (Hubert Koundé)

Cannes-i Filmfesztivál (1995)

Európai Filmakadémia díja (1995)

Legjobb rendező: Mathieu Kassovitz

Legjobb első film: Mathieu Kassovitz

Vati Tamás